

В.О. Самолюк

ПОСЕЛЕННЯ СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА р.ІКВА НА ВОЛИНІ

Статтю присвячено об'єктам стжижовської культури, форма і заповнення яких порушують проблему хронологічного співвідношення городоцько-здовбицької, межановицької та стжижовської культур.

Розробляючи таксономічно-хронологічну схему пам'яток Волині зі шнуровою керамікою, І.К. Свешніков зіткнувся з певними проблемами. Кількісний і якісний склад наявної джерельної бази не давав змоги визначити чіткі критерії хронологічної диференціації старожитностей виділеної ним городоцько-здовбицької культури і їх співвідношення зі стжижовською культурою, а також культурою Хлопце-Веселе й межановицькою (Свешніков 1974). Я. Махнік, піддавши сумніву правомірність виділення городоцько-здовбицької культури, пропонував розглядати ранній її етап як локальний прояв культури Хлопце-Веселе, а пізній — як стжижовську культуру (Махнік 1977, s. 101—103). У результаті вдосконалення концепції Я. Махніка (Kadrow, Machnik 1997) городоцько-здовбицькі пам'ятки було віднесено до східного вкороченого в часі варіанта межановицької культури, що збігався переважно з її ранньою фазою, а пізніше трансформувався в стжижовську культуру. І.К. Свешніков уже не міг відреагувати на це, деякі науковці легковажно взяли бік польських дослідників, обстоюючи доцільність використання для пам'яток Волині «загальноприйнятого» терміна «межановицька культура» (Охріменко, Локайчук 2006, с. 310), інші запропонували «альтернативні», абсолютно необґрунтовані побудови (Бандрівський 2005; 2006). Нові матеріали з розкопок на Рівненщині дають змогу повернутися до деяких аспектів окреслених проблем.

Поселення Дубно-Волиця-2 виявлено автором 1992 р. і досліджено в 1993 і 2004 рр. Воно розташоване на південно-західній околиці м. Дубно на високому (15—20 м) мисі надзаплавної тераси правого берега р. Іква. З південного сходу мис обмежений невеликим ярмом, а з півдня — старим кар'єром, що частково обрізав його. Площа пам'ятки за поверхневими зборами становить приблизно 6 га. Поселення розо-

рюється, лише вузька смужка вздовж кар'єру задернована. Тут і було закладено 3 розкопи. Досліджено 208 м² пам'ятки.

Геоморфологічна структура розкопу 1:

- дерновий шар потужністю до 0,2 м;
- гумусний шар — чорнозем пухкий чорного кольору потужністю до 0,6 м із невизначим підґрунтям до 0,2 м;
- перехідний до материка темно-бурий шар потужністю до 0,6 м;
- материк — лесоподібний світло-жовтий су-глинок з глибини 1,2—1,4 м від денної поверхні.

На розкопі 1 відкрито чотири об'єкти — два стжижовської культури (III, IV) (рис. 1) і два римського часу (II, IVa). Об'єкти римського часу зафіксовано на початку перехідного горизонту, вони перекривали стжижовські об'єкти, зруйнувавши їх верхні частини. Стратиграфія розкопів 2 і 3 в цілому така само, лише потужність чорнозему дещо менша (0,5 м). На розкопі 2 розкрито 7 об'єктів і зафіксовано 3: один — культури кулястих амфор (V), 5 — стжижовської (I, VI, X, XI, XII), 1 — римського часу (VII) і 3 давньоруські (VIII, IX, XIIa). На розкопі 3 виявлено 5 об'єктів: 2 римського часу (XIV, XV), 1 давньоруський (XVII) і 2 стжижовських (XIII, XVI).

Усього розкрито 8 об'єктів стжижовської культури. За їх межами шар цієї культури не простежувався. Всі об'єкти, крім ями XI, це так звані трапецієподібні в перетині ями, розташовані групами (рис. 1).

Об'єкт I (рис. 2). Зафіксовано на глибині 0,75 м у перехідному шарі. Глибина ями 1,7 м від рівня вияву; верхній діаметр — 2,45 м, діаметр дна — 2,9 м, висота підбою — 0,75 м. У заповненні виявлено відходи, цілі й фрагментовані вироби з кременю, кістки тварин, уламки посуду.

Кераміка — реконструйовано 5 посудин.

1. Амфора з високою циліндричною горловиною, що, плавно розширюючись, переходить у кулястий тулуб (рис. 2, 3). Дві петельчасті ручки прикріплені до середини горловини й верху

плічок. Поверхня заглажена, місцями лошена, рожева. В тісті перепалений кремій. Орнаментована на шийці чотирма лініями подвійного шнура.

2. Фрагмент амфори з високою горловиною та кулястим тулубом (рис. 2, 7). На плічках масивна ручка. Поверхню вкрито світлим ангобом і «розчесано». Орнаментована шнуром. Горловина щільно вкрита горизонтальними лініями, плічка — трьома стрічками із вертикальних і скісних відбитків, ручка зверху — дугами. Верхнє кріплення ручки переходить у горизонтальний валик. У тісті шамот і слюда.

3. Амфора з низькою шийкою і роздутим тулубом (рис. 2, 18). Ручку прикріплено до краю вінець і плічок. Поверхня шийки заглажена, тулуба — «розчесана», рожева, в тісті шамот.

4. Горщик чи амфора з низькою лійчастою горловиною і кулястим тулубом (рис. 2, 15). На шийці і плічках — рядочки наколів, між ними — дугоподібні виступи. Поверхня жовтогаряча, з горизонтальними розчосами на тулубі, шийка і верх плічок заглажені. В тісті шамот.

5. Миска конічна з опуклими стінками й маленьким вушком під вінцями (рис. 2, 16). Поверхня сіра зі скісними розчосами. В тісті шамот.

Кременевий комплекс налічує 3655 знахідок. Здебільшого це відходи виробництва (3619 екз.), серед яких домінують відщепи, решта — цілі й фрагментовані знаряддя різних стадій обробки: 23 виготовлено на «основах», 13 — на відщепках. Найвиразнішими є фрагменти тонких лінзоподібних у перетині серпів (рис. 3, 1—13), фрагмент масивної овальної у перетині сокири (рис. 2, 1), трапецієподібна тонка сокирка (рис. 2, 6),

підтрикутна лінзоподібна в перетині сокира (рис. 2, 2), дві трапецієподібні сокирки-гесла (рис. 2, 4, 5), ножі й ножі-скребки (рис. 2, 11—14, 17; 3, 14, 15), листоподібні ножі-вістря (рис. 2, 9, 10), фрагмент вістря на спис (рис. 2, 8).

Об'єкт III (рис. 4). Зафіксовано в обриві кар'єру. Яма перекрита житлом римського часу. Вціліла частина має глибину 1,1 м. Діаметр дна — 2,16 м. Висота підбою — 0,8 м, на рівні якого діаметр об'єкта становить 1,65 м. У заповненні знайдено кілька фрагментів кераміки, відходи крем'яного виробництва, кістяна трубочка (рис. 4, 4), кістки тварин.

Кераміка представлена такими знахідками. 1. Напівсферична миска, оздоблена двома шнуровими лініями, в тісті домішка піску (рис. 4, 8). 2. Фрагменти амфори з рядочком наколів на плічках (рис. 4, 11). 3. Фрагменти горщика (рис. 4, 12).

Кременевий комплекс складається з 1089 знахідок: 1079 — відходи (переважно відщепи) і 10 знарядь, 9 з яких виготовлено на масивних сколах і 1 — на пластинчастому відщепі: це трапецієподібна сокира (рис. 4, 1), фрагмент масивної сокири (рис. 4, 3), сокироподібне знаряддя (рис. 4, 2), фрагменти серпів (рис. 4, 5—7), ніж-вістря (рис. 4, 10), ніж-скребок (рис. 4, 9).

Об'єкт IV (рис. 5). Зафіксовано теж в обриві кар'єру. Верх знищено житлом римського часу. Вціліла частина розпочиналася на глибині 1,2 м потужними, до 0,2 м, лінзами кременю. Глибина ями — 1,3 м; висота підбою — 0,8 м; діаметр дна — 2,24 м. У заповненні, крім кременю, виявлено багато фрагментів посуду й кістяну голку.

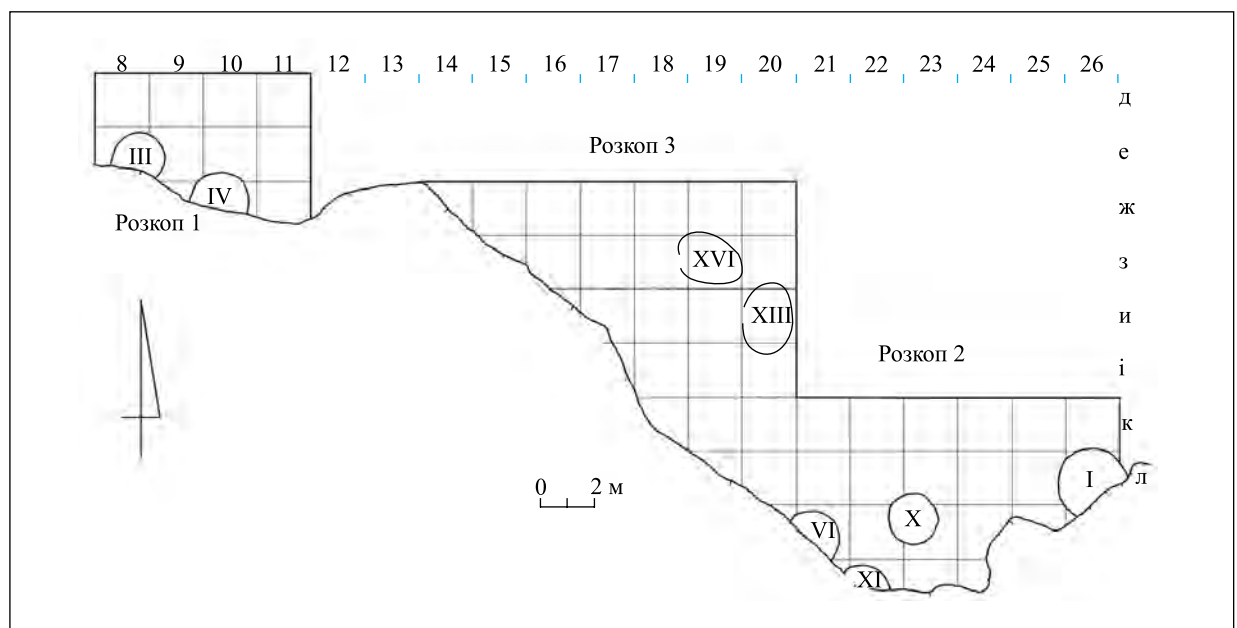

Рис. 1. Дубно-Волиця-2. Об'єкти стжижовської культури (римські цифри)

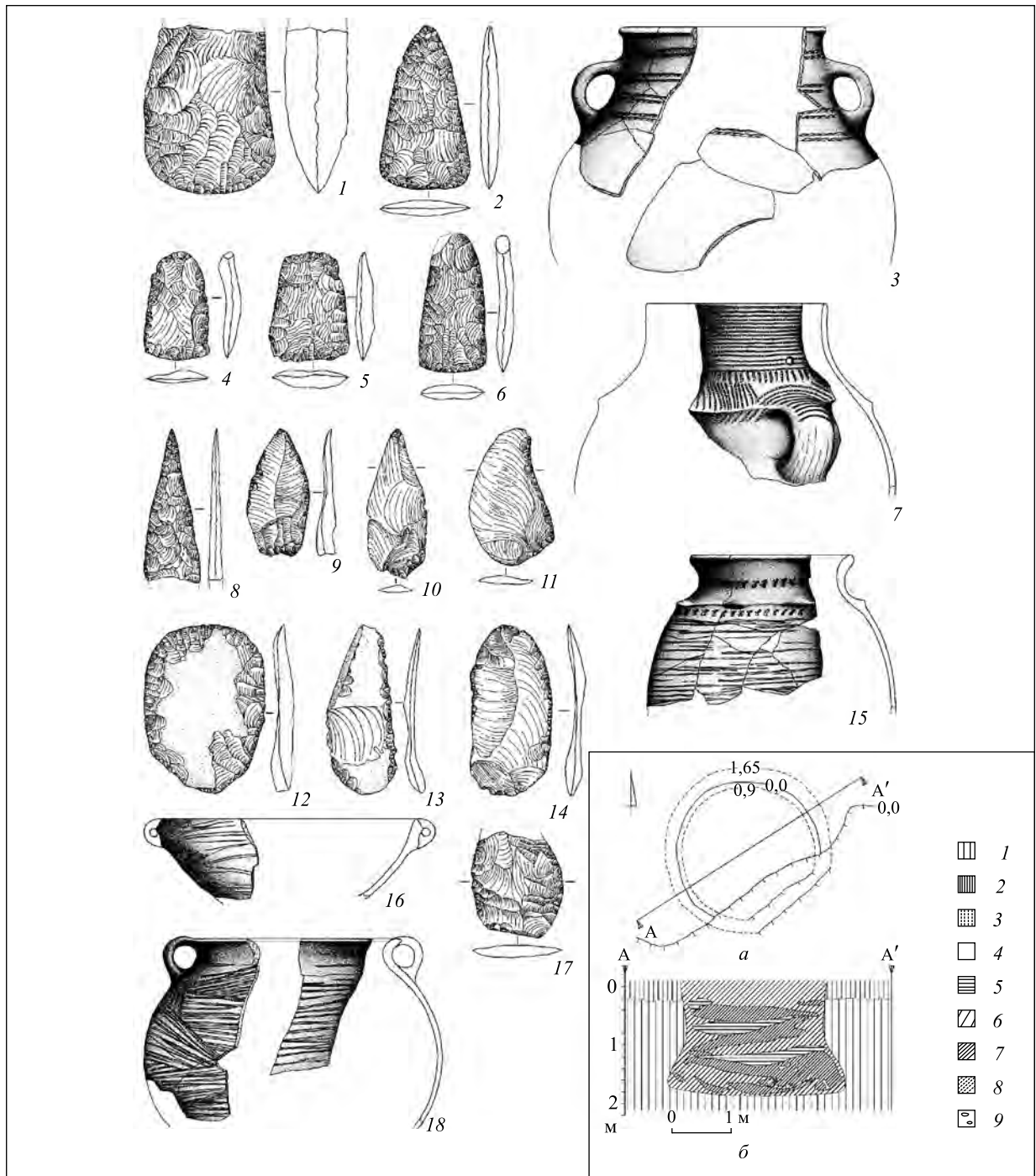

Рис. 2. Дубно-Волиця-2. Об'єкт I: 1—2, 4—6, 8—14, 17 — вироби з кременю; 3, 7, 15, 16, 18 — кераміка. На врізці: а — план; б — розріз по лінії А—А': 1 — світло-жовтий материковий суглинок; 2 — жовто-коричневий суглинок перехідного шару; 3 — сіро-коричневий гумусований суглинок; 4 — білий суглинок; 5 — перемішаний жовто-сіро-чорний суглинок; 6 — чорний гумусований суглинок заповнення; 7 — темно-сірий суглинок заповнення; 8 — сірий суглинок; 9 — кістки

Кераміка найвиразніше представлена такими знахідками.

1. Амфора з невисокою лійчастою горловиною, кулястим тулубом і ручками на плічках (рис. 5, 5). Поверхня заглажена, чорна, домішка перепаленого кременю. Орнаментована на плічках двома лініями подвійного шнура.

2. Амфора з невисокою лійчастою горлови-

ною і кулястим тулубом (рис. 5, 15). Петельчасті Х-подібні ручки, прикріплені до плічок, плавно переходять у горизонтальні ребра на тулубі. На верхньому ребрі навпроти розміщені овальні виступи. Поверхня заглажена, рожево-чорна. В тісті шамот. Орнаментована під вінцями подвійним шнуром, нижче — двома рядочками підковоподібних відбитків.

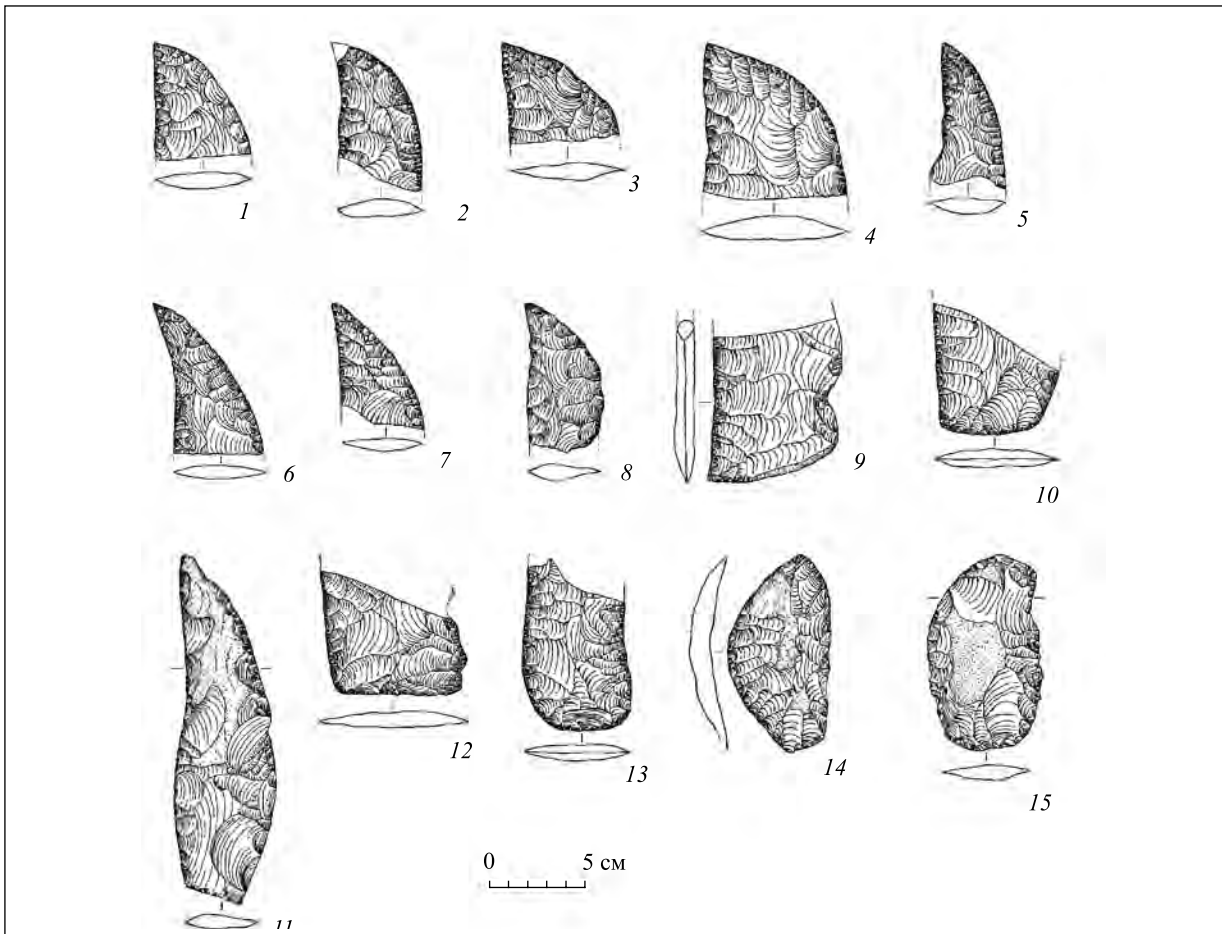

Рис. 3. Дубно-Волиця-2. Об'єкт I. Вироби з кременю

3. Фрагменти амфори діжкоподібної форми з широким дном (рис. 5, 13). Вінця нахилені до центра посудини. Х-подібні ручки, прикріплені трохи нижче вінець, плавно переходять у горизонтальні ребра, прикрашені скісними насічками. Поверхня цеглястого кольору з розчосами, в тісті шамот.

4. Амфора з лійчастою горловиною, кулястим тулубом і широким дном (рис. 5, 9). На плічках петельчасті ручки. Поверхня сіро-бежева, домішка перепаленого кременю. Орнаментована у верхній частині чотирма лініями по-двійного шнура.

5. Фрагмент амфори з високою циліндричною горловиною і різко відігнутими плічками (рис. 5, 16). Поверхня рожева, місцями лощена. В тісті шамот. Орнаментована чотирма лініями подвійного шнура.

6. Черпак циліндричний присадкуватий (рис. 5, 17). Нижня частина заокруглена, денце рівне. Петельчасту ручку розміщено трохи нижче вінець. Поверхня заглажена, сіро-коричнева. В тісті перепалений кремень.

7. Денце з ребристими стінками, лощене, в тісті шамот (рис. 5, 18).

8. Лощене денце від великої посудини (рис. 5, 19).

Кременевий комплекс налічує 1479 знахідок, здебільшого (1467) — відходи. З 12 знарядь 4 виготовлено на відщепках, 8 — на «основах»: фрагмент масивної овальної у перетині сокири (рис. 5, 2), уламок лінзоподібної у перетині сокири (рис. 5, 6), фрагмент вістря (рис. 5, 14), 3 уламки серпів (рис. 5, 8), ніж (рис. 5, 11), фрагмент кінцевого скребка (рис. 5, 12), атипів двобічно оброблені знаряддя (рис. 5, 1, 3, 7, 10).

Кістяна голка (рис. 5, 4) з наскрізним отвором і другим незавершеним. На одному боці вздовж вушка прорізано борозенку.

Об'єкт VI (рис. 6). Зафіксовано на глибині 0,5 м на початку перехідного шару як пляму діаметром 2,25 м. Підбій зроблено на висоту 0,5 м від дна. На цьому рівні діаметр ями зменшувався до 1,96 м. Глибина ями — 1,4 м, діаметр дна — 2,55 м. У заповненні знайдено фрагменти кераміки, вироби з кременю й кістки, мушлі, кістки тварин, шліфувальний камінь із дрібнозернистого пісковика.

Кераміка бідна. Один фрагмент підійшов до посудини з об'єкта X (рис. 7, 11), один фрагмент вінець аналогічний вінцям миски з об'єкта X (рис. 7, 13).

Кременевий комплекс складається з 914 пред-

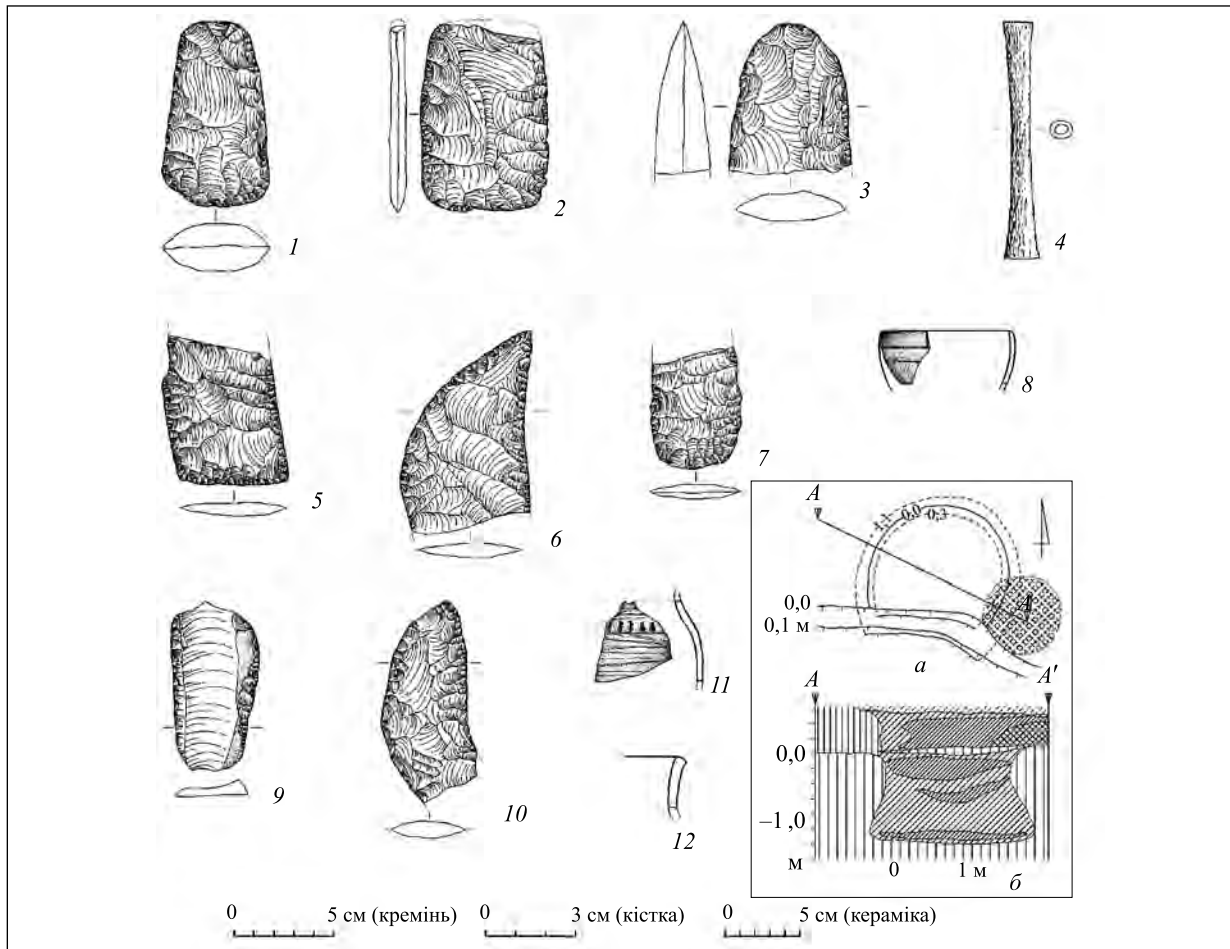

Рис. 4. Дубно-Волиця-2. Об'єкт III: 1—3, 5—7, 9, 10 — вироби з кременю; 4 — кістка; 8, 11, 12 — кераміка. На врізці: а — план; б — розріз по лінії А—А' (умовні позначення див. на рис. 2)

метів, із них 907 — відходи. Знарядь 7: 4 на відщепі і 3 на «основах»: ніж-вістря (рис. 6, 3), 2 фрагменти серпів (рис. 6, 1, 2), ніж — латеральний скребок (рис. 6, 4).

Вироби з кістки представлені проколкою (рис. 6, 7), трубкою із насічками (рис. 6, 5), заготовкою у вигляді опуклої пластини (рис. 6, 6).

Об'єкт X (рис. 7). Зафіксовано на глибині 0,5 м на межі гумусного і перехідного шарів як потужне скупчення відходів крем'яного виробництва. Під скупченням на рівні перехідного шару виявлено пляму діаметром 1,85 м. На глибині 1 м від рівня фіксації вона звужувалася до діаметра 1,75 м. Глибина ями від скупчення кременю 2,05 м. Діаметр дна — 2,25 м. У північній частині в дні виявлено заглиблення діаметром 0,65 м і завглибшки 0,4 м. У заповненні знайдено фрагменти посуду, вироби з кременю й кістки, 3 шліфувальних каменя з дрібнозернистого пісковику, численні кістки тварин.

Кераміка. Реконструйовано 4 посудини.

1. Амфора (рис. 7, 4) з невисокою шийкою, кулястим тулубом і маленьким денцем. Ручки на плічках. Поверхня заглажена, сіра. В тісті домішка перепаленого кременю. Орнаментована

на плічках і шийці трьома скісними лініями подвійного шнура.

2. Амфорка (рис. 7, 11) з циліндричною горловиною і манжетоподібно потовщеними вінцями. Нижній край манжета утворює ребро з дугоподібними виступами, що збігається з верхнім кріпленням Х-подібних ручок. Поверхня «розчесана», темно-коричнева. В тісті шамот.

3. Фрагмент подібної амфори (рис. 7, 14).

4. Фрагмент напівсферичної миски (рис. 7, 13) зі слідами від ручок під вінцями. Поверхня з розчосами, сіра, в тісті шамот.

Кременевий комплекс налічує 1379 одиниць: 1368 — відходи, 11 — переважно фрагментовані знаряддя (2 виготовлено на пластинчастих відщепі, 9 — на «основах»): трапецієподібна со-кіра (рис. 7, 1), двобічно оброблений ніж (рис. 7, 6), 5 фрагментів серпів (рис. 7, 5, 7—10) і цілий маленький (рис. 7, 2), ніж на пластинчастому відщепі (рис. 7, 3).

Вироби з кістки представлені 3 проколками з трубчастих кісток (рис. 7, 15—17) і одною з кістяною пластини (рис. 7, 12).

Об'єкт XI (рис. 6). Це частина єдиної ями з майже прямовисними стінками завглибшки 1 м.

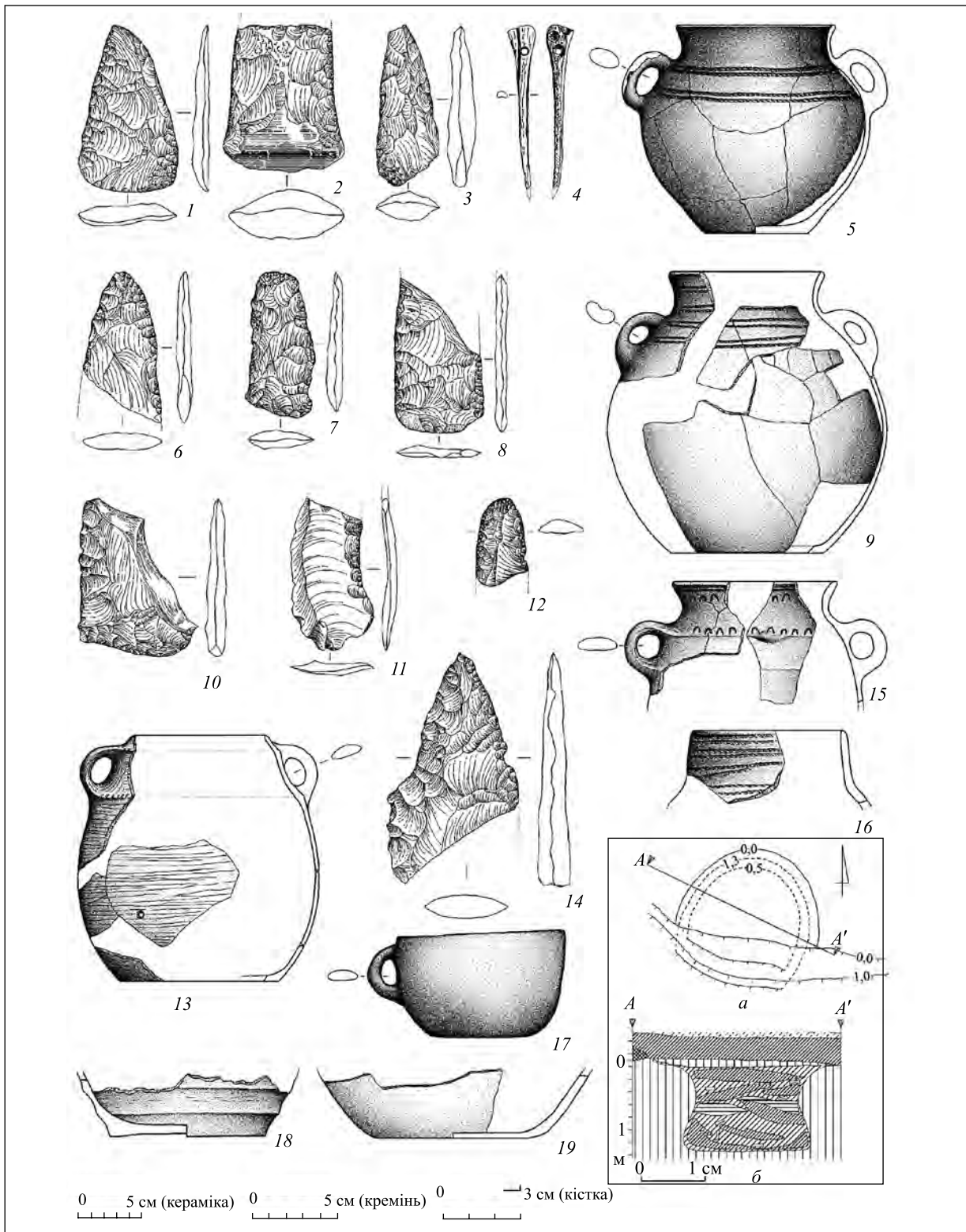

Рис. 5. Дубно-Волиця-2. Об'єкт IV: 1—3, 6—8, 10—12, 14 — вироби з кременю, 4 — кістка; 5, 9, 15—19 — кераміка. На врізці: а — план; б — розріз по лінії А—А' (умовні позначення див. на рис. 2)

Діаметр верхньої частини — 1,85 м, дна — 1,6 м. У заповненні виявлено незначну кількість відщепів та уламків кременю, кісток тварин, дрібних фрагментів стжижовської кераміки.

Об'єкт XIII (рис. 8). Зафіксовано за різким

зростанням кількості знахідок на початку перехідного шару на глибині 0,5 м. Трохи нижче виявлено контури овалу 2,9 × 2,2 м, що на глибині 1,3 м став округлим і зменшився до діаметра 1,6 м. Ще нижче почалася власне яма, що на

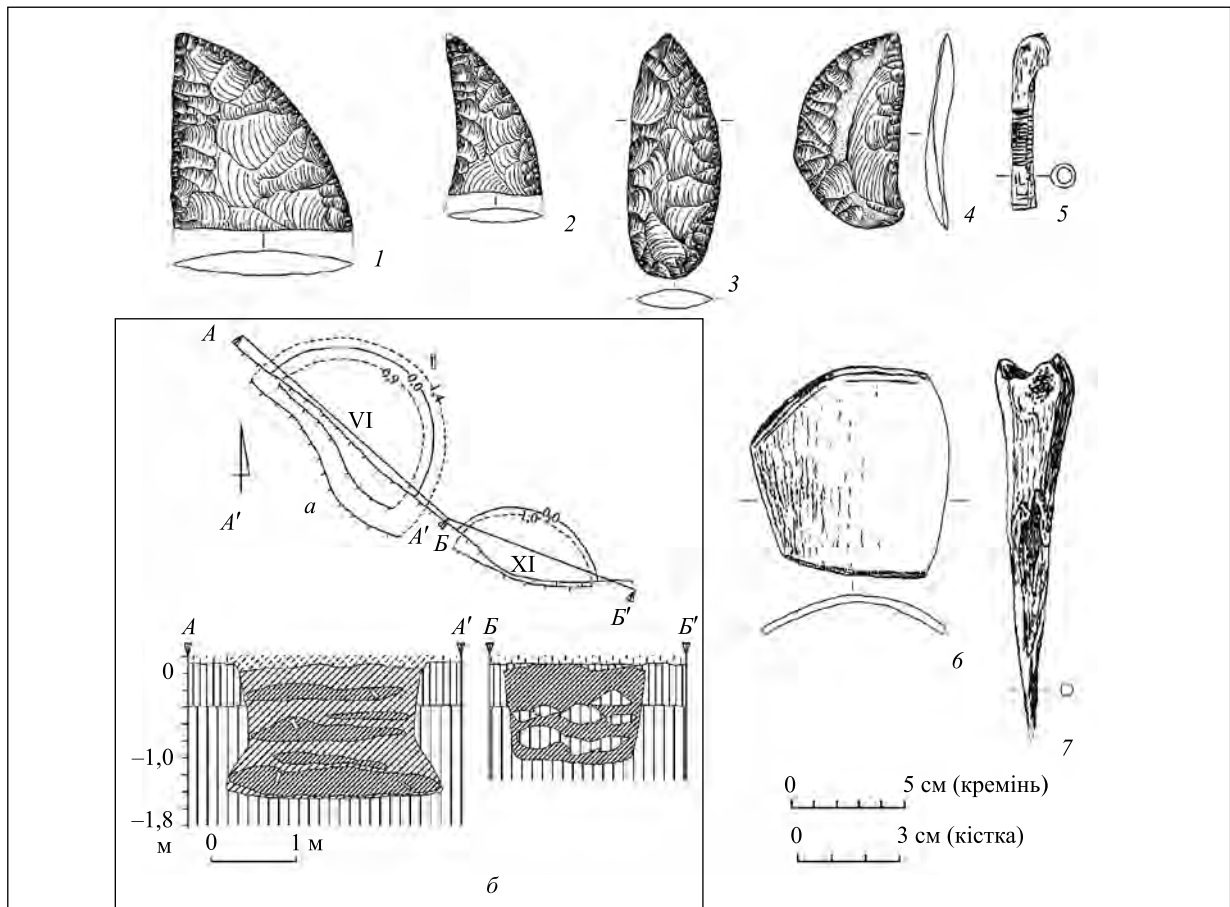

Рис. 6. Дубно-Волиця-2. Об'єкти VI і XI: 1—4 — вироби з кременю; 5, 7 — кістка. На врізці: а — плани; б — розрізи об'єктів по лініях А—А' і Б—Б' (умовні позначення див. на рис. 2)

глибині 2,3 м мала діаметр 2,6—2,7 м. Глибина ями — 1,8 м. Заповнення об'єкта шарувате. В заповненні було багато кісток тварин і мушлів, траплялися шматки обгорілої глини й кременю, кальциновані кістки й вуглики, уламки посуду, вироби з кістки й мушлі, дуже багато кременю.

Кераміка налічує 242 фрагменти. Найбільший інтерес становлять такі фрагменти.

1. Амфороподібна посудинка з короткою звуженою шийкою і кулястим тулубом (рис. 8, 2). Під вінцями — сліди ручки. Денце широке, знизу з обідком. Поверхня розчесана, коричнево-чорна, в тісті шамот. Орнаментована на шийці трьома шнуровими лініями, на плічках — рядком вертикальних відбитків шнура. На шийці два просвердлених отвори.

2. Подібна посудинка з валикоподібним потовщенням на плічках, карбованим вертикальними відбитками шнура (рис. 8, 1). Поверхня розчесана, коричнево-чорна, в тісті шамот.

3. Фрагмент амфори зі стягненими вінцями й слідами ручки під ними (рис. 8, 9). Поверхня жовтогарячо-коричнева, розчесана, домішка шамоту. Прикрашена рядком наколів по внутрішньому боці вінця, двома рядками наколів під вінцями і вертикальними відбитками шнура над ручкою.

4. Фрагмент посудини з лійчастою горловиною (рис. 8, 6). Під вінцями дугоподібний виступ, що переходить у горизонтальне ребро. Поверхня чорна з жовтогарячими плямами, розчесана, в тісті шамот.

5. Фрагмент амфори з кулястим тулубом, звуженою шийкою і широкою петельчастою ручкою на плічках (рис. 8, 4). Поверхня розчесана й заглажена, темно-коричнева, в тісті шамот. Прикрашена подвійним шнуром на шийці та ручці.

6. Фрагменти конічної миски (рис. 8, 12). Прикрашена виступом-шишечкою під вінцями і рядком наколів. Поверхня розчесана, сіро-чорна, в тісті шамот.

7—8. Фрагменти подібних мисок (рис. 8, 13, 14).

9. Фрагмент посудини з реберчастим переламом стінок із наколами по ребру (рис. 8, 7). Поверхня рівна, в тісті шамот.

10. Фрагмент амфори з низькою циліндричною горловиною і петельчастою ручкою під вінцями (рис. 8, 3). Поверхня лощена, чорна, в тісті перепалений кремень. Прикрашена трьома стрічками подвійного шнура.

11. Фрагменти посудини зі слабопрофільованою лійчастою горловиною (рис. 8, 5). Орнаментована на шийці шнуром.

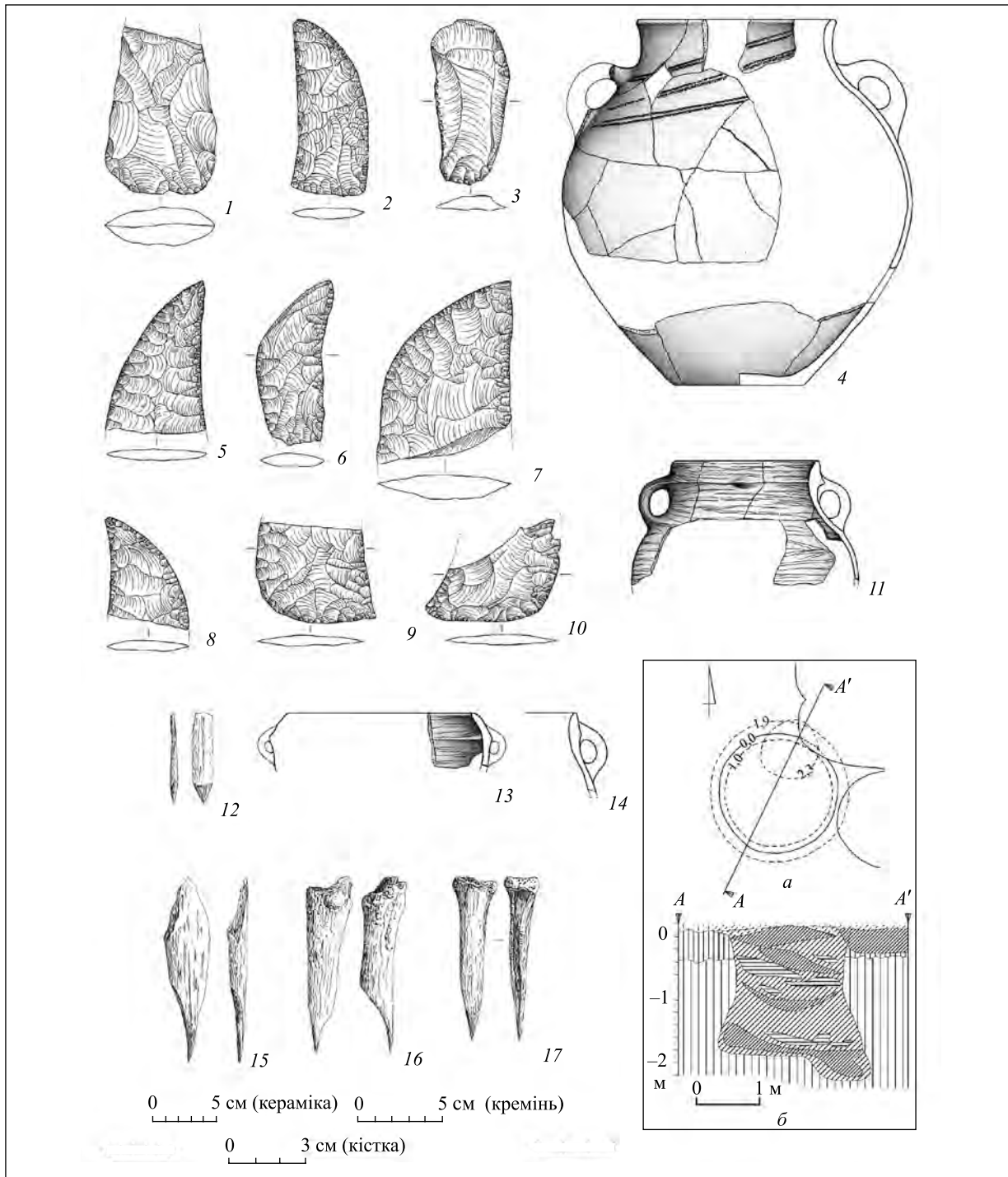

Рис. 7. Дубно-Волиця-2. Об'єкт X: 1—3, 5—10 — вироби з кременю; 4, 11, 13, 14 — кераміка; 12, 15—17 — кістка. На врізці: а — план; б — розріз по лінії А—А' (умовні позначення див. на рис. 2)

12. Фрагменти стінок з підтрикутними в перетині наліпними валиками (рис. 8, 10, 11).

13. Фрагмент посудини з нахиленими до середини вінцями (рис. 8, 8).

Кременевий комплекс налічує 7392 екз.: 7276 — відходи, 116 — знаряддя й фрагменти знарядь. Більша частина кременю була розташована компактними скупченнями. Із 53 двобічно оброблених знарядь 27 — серпи (рис. 9, 1—13). Зауважимо, що цілі серпи (3 екз.) знай-

дено в перехідному шарі, де погано читалися деталі об'єкта. Не виключено, що то був зруйнований і перевідкладений «склад готової продукції». Ще 12 фрагментів — сокири різних типів (рис. 9, 16—20), 5 — фрагменти вістер на списи (рис. 9, 14) і 9 — різаків та інші біфаси. З-поміж знарядь на відщепках і пластинчастих відщепках 13 ножів, 7 латеральних і 1 кінцевий скребки (рис. 9, 15), 2 скобелі, 6 комбінованих знарядь, 6 різаків і стамесок, «рубанок», 2 від-

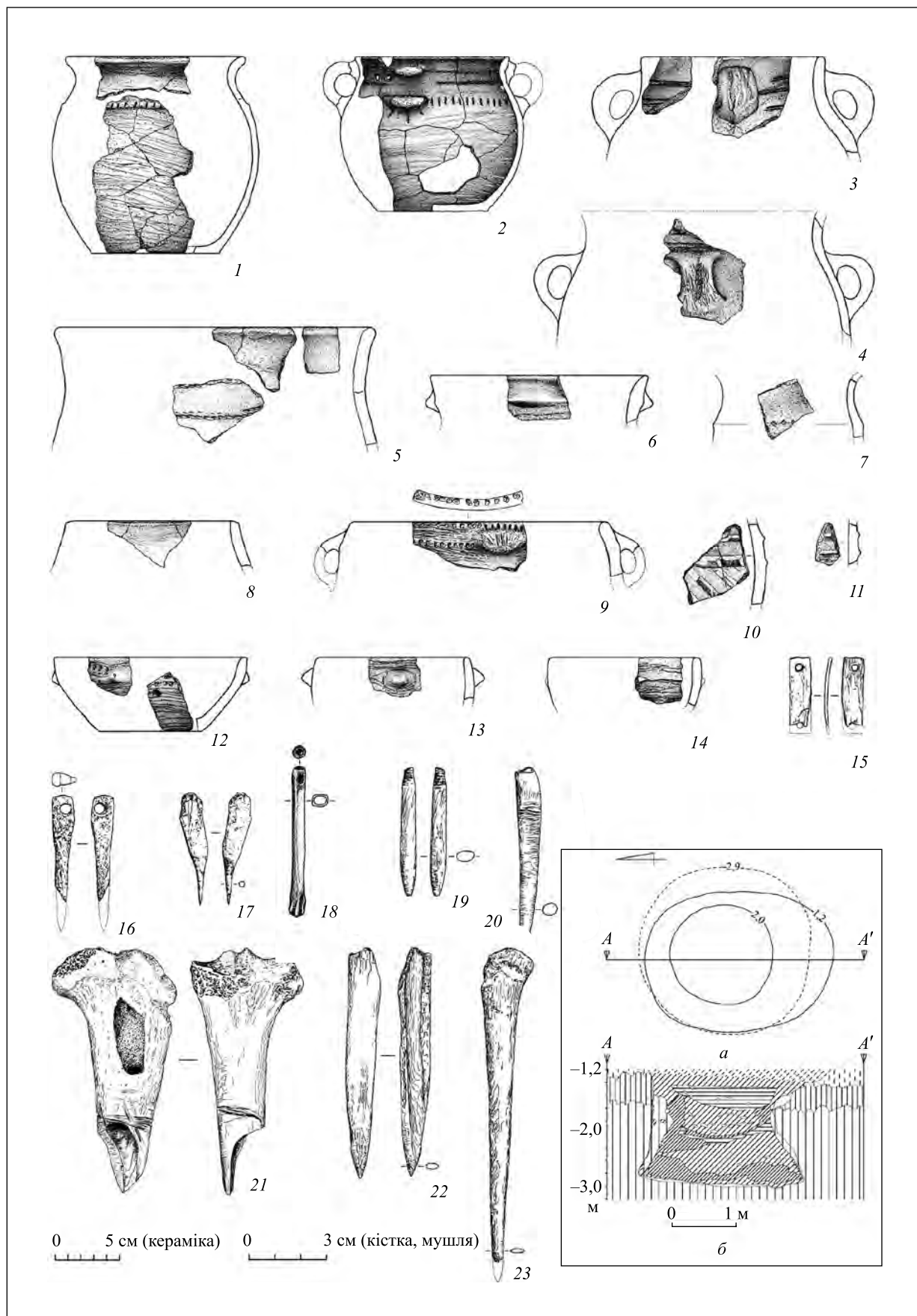

Рис. 8. Дубно-Волиця-2. Об'єкт XIII: 1—14 — кераміка; 15—23 — кістка, мушля. На врізці: а — план; б — розріз по лінії А—А' (умовні позначення див. на рис. 2)

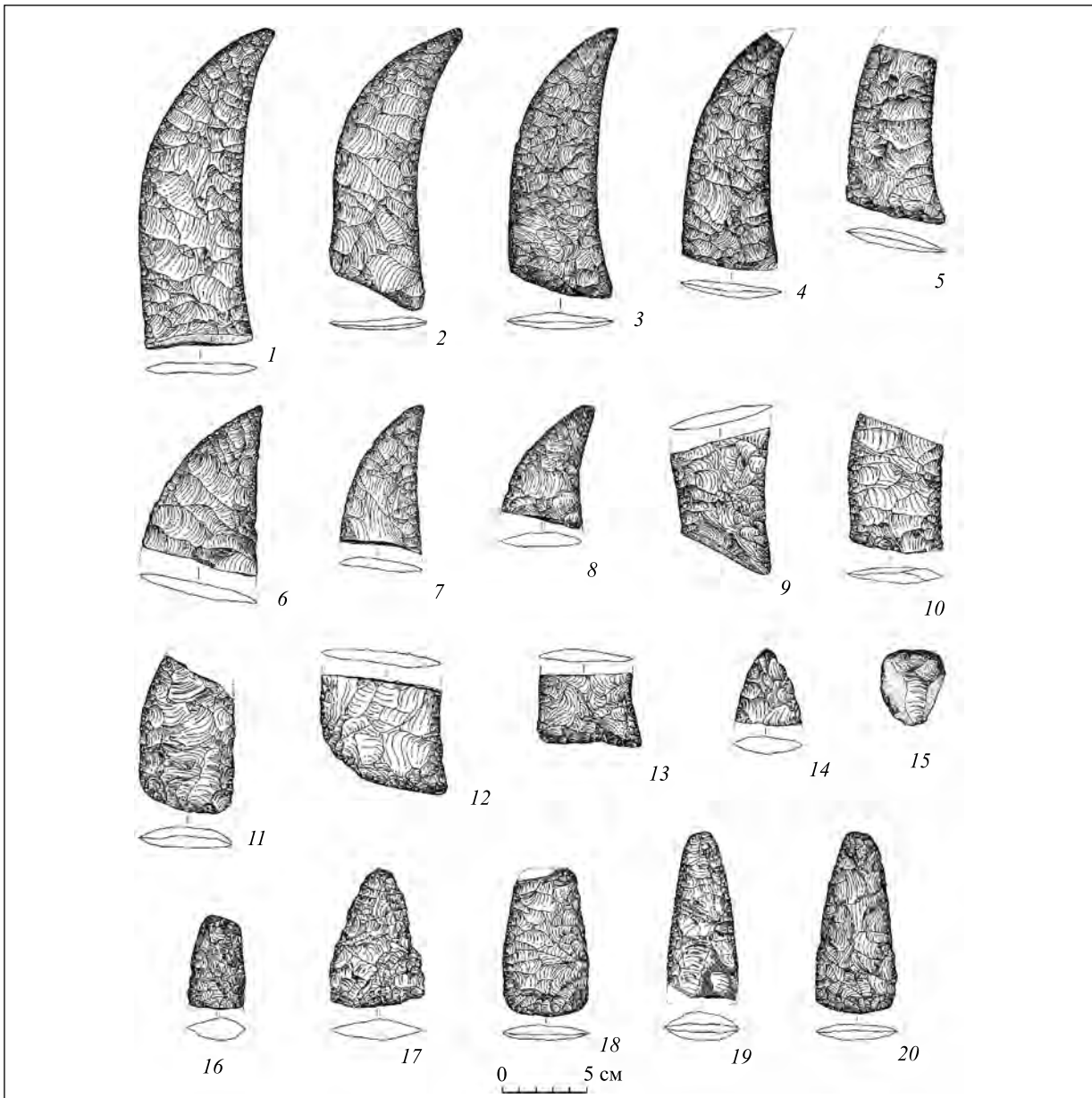

Рис. 9. Дубно-Волиця-2. Об'єкт XIII. Вироби з кременю

бійники, 4 ретушери, 23 відщепи з ретушю тощо.

Вироби з кістки й мушлі — це 13 переважно поламаних предметів. Серед них прямокутна підвіска із мушлі з отворами на кінцях (рис. 8, 15), кістяна голка з широким вушком (рис. 8, 16), трубочка з отвором (рис. 8, 18), фрагмент підвіски з фаскою (рис. 8, 19), проколка з тонким жальцем (рис. 8, 17), фрагмент кілочка з конічним кінцем (рис. 8, 22), велика проколка (рис. 8, 23), проколка з концентричними нарізами (рис. 8, 20), «мотика» (рис. 8, 21).

Об'єкт XVI (рис. 10). Мав складну конструкцію через поправлення його в процесі функціонування. Фіксувався на глибині 0,9—0,95 м як сіро-жовта пляма на тлі темнішого перехідного шару. На глибині 1,0—1,1 м яма мала вигляд

овалу розмірами $3,6 \times 2,6$ м, який на глибині 0,8 м трансформувався в слабопрофільоване вісімкоподібне в плані приміщення розміром $4,0 \times 2,3$ м із дном із перемішаного з гумусом суглинку і підбоек у північно-західній стіні з рештками печі (чи кострища) у вигляді шматків череню, печини й вугликів. Нижче дна виявлено нижню частину трапецієподібної ями завглибшки 0,65 м і верхнім діаметром 2,2 м, нижнім — 2,6 м. Заповнення шарувате, з численними скупченнями кременю, найбільше з яких розміщувалося на дні верхньої ями — у вигляді стінки з великих уламків кременю розмірами $1,3 \times 0,6 \times 0,35$ м. Характер знахідок у заповненні подібний до такого у заповненні попереднього об'єкта.

Кераміка налічує 237 фрагментів, з них близько 190 знайдено у верхній ямі. Кераміка

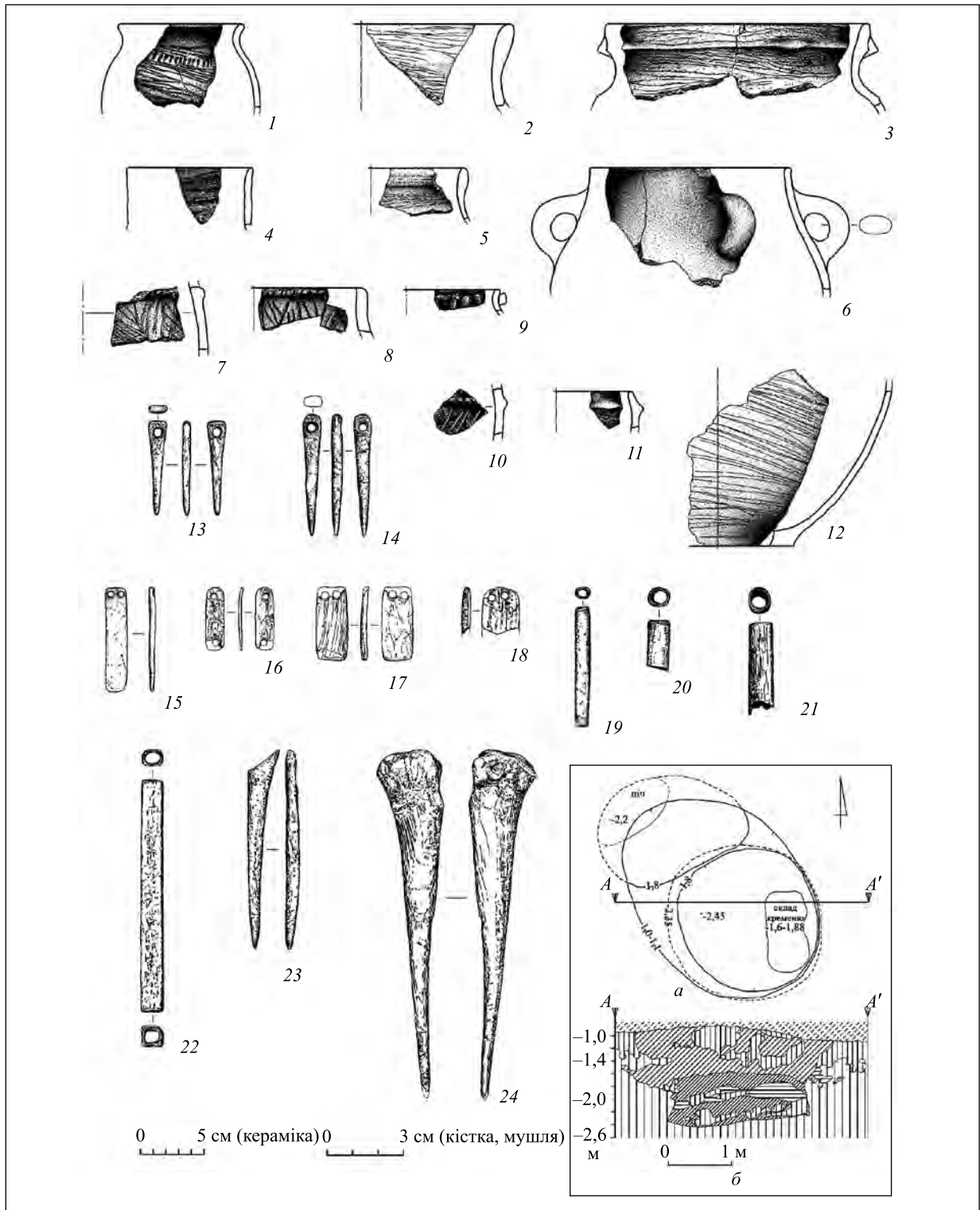

Рис. 10. Дубно-Волиця-2. Об'єкт XVI: 1—12 — кераміка; 13—24 — кістка, мушля. На врізці: а — план; б — розріз по лінії А—А' (умовні позначення див. на рис. 2)

обох ям суттєво не різняться. Найвиразнішими є 12 фрагментів.

1. Уламок посудини з малим виділим дещем і роздутим тулубом (рис. 10, 12). Поверхня сіро-жовтогаряча, розчесана, в тісті домішка шамоту.

2. Фрагмент миски з виступом (рис. 10, 11).

Поверхня розчесана, коричнево-сіра, в тісті шамот.

3. Фрагмент горщика чи амфори з високою циліндричною горловиною і манжетоподібно потовщеними вінцями (рис. 10, 5). Поверхня розчесана й заглажена, темно-коричнева, в тісті кремій і шамот (?).

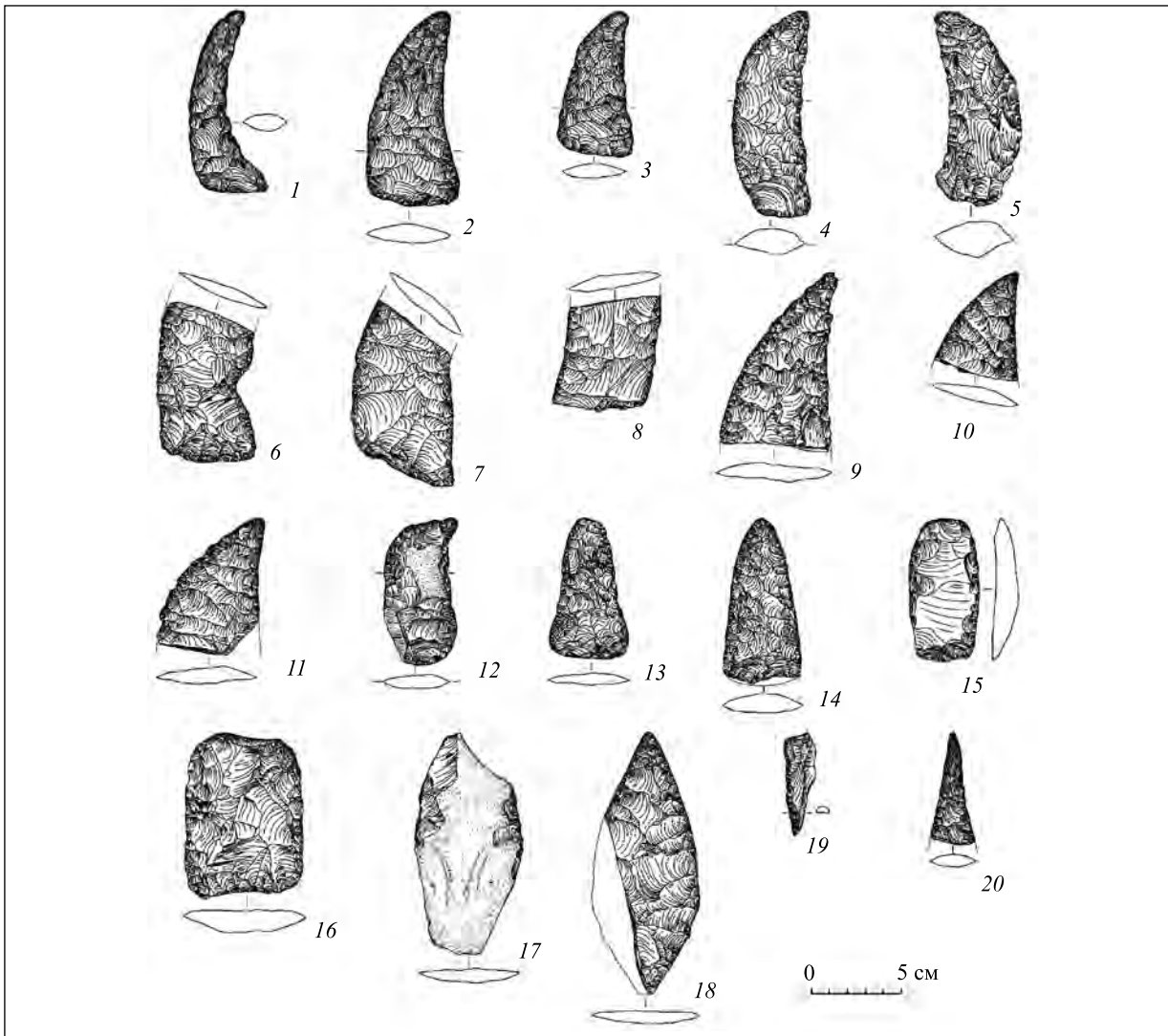

Рис. 11. Дубно-Волиця-2. Об'єкт XVI. Вироби з кременю

4. Фрагмент подібної посудини, але більшого розміру (рис. 10, 2).

5. Частина горщика з рядком рисок на плічках (рис. 10, 1). Поверхня черно-коричнева, розчесана, в тісті домішка шамоту й жорстви.

6. Фрагмент верхньої частини посудинки з трьома рядками наколів (рис. 10, 4). Поверхня чорна, заглажена, в тісті шамот.

7. Верхня частина горщика з манжетоподібно потовщеними вінцями (рис. 10, 3). Поверхня сіро-коричнева, розчесана, в тісті шамот. По краю манжета розміщено мигдалеподібні виступи.

8. Верхня частина амфори (рис. 10, 6) з ручкою, прикріпленою до горловини й плічок. Поверхня рівна, бежева, в тісті перепалений кремій.

9. Фрагмент, орнаментований карбованим валиком і скісними лініями (рис. 10, 10). Поверхня бежева з тонкими розчосами, в тісті домішка вапняку або черепашки.

10. Фрагмент із карбованим валиком під

вінцями (рис. 10, 9). Поверхня рівна, чорна, в тісті дрібна жорства.

11. Фрагмент, орнаментований карбованим валиком і скісними лініями (рис. 10, 7). Поверхня рівна, сіро-чорна, в тісті черепашка або вапняк.

12. Уламки посудини з низькою циліндричною горловиною (рис. 10, 8). Прикрашені скісними лініями й насічками по краю вінець. Поверхня шерехата, сіро-чорна, в тісті черепашка або вапняк.

Кременевий комплекс налічує 12 010 предметів, із них 11 924 — відщепи й уламки. Здебільшого кремій зафіксовано компактними скупченнями. З-поміж 86 предметів із вторинною обробкою 47 двобічно оброблених. Це цілі й фрагментовані серпи різних типів (28 екз.) (рис. 11, 1—11), 3 лінзоподібні у перетині сокири (рис. 11, 13, 14), 5 фрагментів можна віднести до наконечників на спис (рис. 11, 18, 20), 11 — різак, стамески та інші біфаси (рис. 11, 12, 15, 16). Серед знарядь на відщепях 3 ножі (рис. 11,

17), 9 скребків, 2 скобелі, 2 проколки (рис. 11, 19), прокрутки, великий пренуклеус, ретушери й відщепи з ретушню.

Вироби з кістки й мушлі — ціла, недороблена й 3 ушкоджених підвіски із мушлі (рис. 10, 15—18), 2 кістяні голки (рис. 10, 13, 14), 1 під-квадратна й 3 округлих у перетині трубочки (рис. 10, 19—22), 2 проколки (рис. 10, 23, 24) та знаряддя із рогу оленя.

Аналіз матеріалів. Більшість об'єктів на поселеннях стжижовської культури представлено ямами округло-овальної у плані форми з прямовисними, трохи скошеними до центру або східчастими стінками (Захарук 1961; Свешников 1961; 1962; Głosik 1968, s. 18—19; Пелешин 1971, с. 90—101). Трапецієподібні в перетині ями характерні для поселень межановицької культури (Machnikowe 1987, s. 43, гус. 5—12; Kadrow 1991, s. 91).

Кераміку технологічно й стилістично можна розділити на кілька груп. Домінує типова для стжижовської культури кераміка: з домішкою шамоту, розчесаною поверхнею, манжетоподібно потовщеними вінцями, прикрашена пластичними виступами, реберцями-валиками, відбитками шнура і наколами. Другу виразну групу складає посуд, близький до городоцько-здовбицької культури: з домішкою перепаленого кременю, добре заглаженою або лощеною поверхнею, орнаментований відбитками шнура.

Посуд здебільшого представлено амфорами. Для амфор першої технологічної групи (9 екз.) — стжижовських — спільними є специфічні Х-подібні ручки. За формою і місцем кріплення ручок можна виділити 5 відмін. Амфори першої відміни (рис. 2, 7; 5, 16) дещо нагадують типи А-а й А-в класифікації Є. Глосіка (Głosik 1968, гус. 7, а, b). Подібні амфори знайдено в ямі 22 на поселенні Зозів II (Свешников 1974, рис. 45, 7, 8). Амфорам другої відміни (рис. 7, 11; 8, 2) відома аналогія із пох. 2 кургану Жорнів (Свешников 1993, рис. 4, 24). Третя відміна (рис. 5, 15; 8, 4) близька до амфори із Зозова II (Свешников 1974, рис. 39, 7), четверта (рис. 2, 18) — до орнаментованих амфор із поховань у Валентинові й Вишкові (Свешников 1974, рис. 47, 5, 12). Амфори п'ятої відміни (рис. 5, 13; 8, 9) — так звані діжкоподібні — відомі, як правило, за фрагментами (Głosik 1968, гус. 8, 11, 12).

Амфори другої технологічної групи (6 екз.) за конструкцією ручок можна розділити на 2 відміни. З амфор першої відміни (рис. 2, 3; 5, 5, 9; 7, 4) знахідка з ями I найближче стоїть до амфор із Городка (Свешников 1974, рис. 26, 14, 17) і в цілому до амфор типу С ранньої фази межановицької культури (Kadrow, Machnik 1997, гус. 13, С1, С2). Цікаво, що амфори типу С не характерні для ареалу власне межановицької культури

(Machnik 1977, s. 30, 31; Kadrow, Machnik 1997, s. 76—80), натомість є наймасовішими знахідками на пам'ятках городоцько-здовбицької культури. Амфори другої відміни (рис. 8, 3; 10, 6) в межановицькій культурі прямих аналогій не мають, а на Волині орнаментовані зразки відомі з поселення Майдан Моквинський (Ginter, Rogozińska-Goszczyńska 1965, tabl. III, 13; VI, 5, 8), неорнаментовані — з поселення Торчин (Пелешин 1971, рис. 8, 1).

Горщики (рис. 2, 15; 8, 1; 10, 1) й миски (рис. 2, 16; 7, 13; 8, 12—14; 10, 11) належать до першої технологічної групи і мають численні аналогії на стжижовських поселеннях Ставок (Захарук 1961, рис. 4, 3—6, 10—17), Стжижов (Głosik 1968, гус. 21, 22, 29, 30), Білів, Торчин (Пелешин 1971, рис. 7, 2, 4; 8, 4, 5), Зозів II, Валентинів (Свешников 1974, рис. 39, 2; 47, 11). Черпак (рис. 5, 17) належить до другої технологічної групи і має аналогії на поселенні Здовбиця (Свешников 1961, рис. 20, 19) і пох. 55 у Межановицях (Kadrow, Machnik 1997, гус. 37, 9, 11).

Численні вироби з кременю разом із більшістю кераміки яскраво репрезентують стжижовську культуру. Характерним є переважання біфасціальних макролітичних форм і домінування серпів за наявності сокир і наконечників списів, значна кількість ріжучих знарядь, відсутність нуклеусів і пластин, а також слідів спрацьованості на більшості двобічних знарядь. Значну частину серпів і їх фрагментів, знайдених на всіх об'єктах, можна віднести до типу «Раціборовице» (Libera 2001, s. 130, гус. 39). Аналогії таким серпам є на поселенні Торчин (Пелешин 1971, рис. 8, 16) і однойменному могильнику (Fitzke 1975, гус. 7, b; 14, a), поселеннях Зозів II (Свешников 1974, рис. 34, 30) і Караєвичі (Свешников 1961, табл. II, 16), Страклівському скарбі (Конопля 1982, рис. 5, 12, 14, 15).

Серед виробів із кістки найбільше шил і проколок (рис. 6, 7; 7, 12, 15—17; 8, 17, 20, 22, 23; 10, 23, 24). Подібні вироби виявлено майже на всіх поселеннях стжижовської культури (Захарук 1961, рис. 7, 3—6; Głosik 1968, гус. 24, l, m; 25, b, c; 26, f, g; 27, d, e; 28, e; Свешников 1974, рис. 39, 6; 40, 16, 17; 45, 3; 49, 1; Пелешин 1971, рис. 5, 17—19, 21, 22). Голки (рис. 5, 4; 8, 16; 10, 13, 14) відомі з поселень Ставок (Захарук 1961, рис. 7, 7, 8), Стжижов (Głosik 1968, гус. 24, h; 28, f), Зозів II (Свешников 1974, рис. 34, 12; 40, 15). Типовими для стжижовських пам'яток є трубки (рис. 4, 4; 6, 5; 10, 19—22). Підвіска у вигляді трубки з отвором (рис. 8, 18) має прями аналогії у Ставку (Захарук 1961, рис. 7, 17) і Стжижові (Głosik 1968, гус. 24, g). Пластинки з мушлі з отворами (рис. 8, 15; 10, 15—18) знайдено на поселеннях Ставок (Захарук 1961, рис. 7, 20, 21) і Білів (Пелешин 1971, рис. 7, 11).

Культурна й хронологічна атрибуція пам'ятки. Отже, пам'ятка має дещо змішаний характер. Кременевий комплекс є типовим для стжижовської культури, як і більшість кераміки та вироби із кістки й мушлі. Проте форма ям вказує на межановицьку культуру, у класичну фазу якої з'явилися аналогічні нашим біфаціальні вироби, що побутували до початку пізньої фази. Подібні кістяні вироби в межановицькій культурі також поширилися з класичної фази, а згадані черпаки характерні для пізньої фази. Отже, на підставі типологічних зіставлень пам'ятки можна синхронізувати з класичною — початком пізньої фази межановицької культури. Однак амфори другої технологічної групи, що більше відповідають ранній фазі межановицької культури, випадають із цих зіставлень, тому лишається пов'язати їх саме з городоцько-здовбицькою культурою, яку вони і характеризують.

Зі змішаними комплексами зіткнувся у Здовбиці й І.К. Свешніков. У житлі 1 на черені виявлено амфору стжижовської культури й амфору та черпак городоцько-здовбицької (Свешніков 1961, рис. 20, 18—20). Слід зазначити, що цей комплекс перегукується з посудом із об'єкта IV. Дослідник відніс житло 1 до пізнього етапу городоцько-здовбицької культури і розглядав посуд із нього як наслідок контактів між двома культурами. Пізніше він, частково погоджуючись із Я. Махніком, визнав наявність на Волині й межановицьких комплексів, наприклад, поховання у Волиці Страклівській і Торчині (Свешніков 1993, с. 25). М.А. Пелешішин також звертав увагу на наявність серед типового для стжижовської культури посуду й кераміки, що має відмінні технологічні й стилістичні риси, але пояснював це зв'язками з межановицьким населенням (Пелешішин 1971, с. 102). Я. Махнік, ототожнюючи городоцько-здовбицьку культуру з ранньою фазою межановицької, розглядав змішані матеріали як стжижовські з механічною домішкою межановицьких (Kadrow, Machnik 1997, s. 50) або як перехідні від ранньої фази межановицької культури до стжижовської, не виключаючи можливості в майбутньому виділення відповідної цим матеріалам протостжижовської фази (Machnik 1978, s. 81).

Найузгодженішою з фактами, попри певні застереги, видається позиція І.К. Свешнікова. З ог-

ляду на матеріали поселення Дубно-Волиця-2 її можна сформулювати так: в епішнуровий час на Волині фіксуються городоцько-здовбицькі, межановицькі, стжижовські й змішані комплекси. Городоцько-здовбицька культура є окремим явищем, і вік її не був коротшим за межановицьку, а отже, приблизно з класичної фази останньої вона розвивалася паралельно зі стжижовською культурою. Це стало особливо очевидним, коли Є. Лібера розділив серпи межановицької й стжижовської культур, а також довів приблизно одночасну їх появу в обох культурах (Libera 2001, s. 129—130). І.К. Свешніков так само оцінював цю ситуацію, тож віднесення вченим поселення Зозів I до пізнього етапу городоцько-здовбицької культури, синхронного стжижовській, є цілком виправданим (Свешніков 1974, с. 109, рис. 34, 35). Слід зауважити, що домішок стжижовської культури на цьому поселенні не помічено, а одна із амфор за відсутності орнаментативної корелює зі знахідкою на об'єкті XVI (рис. 10, 6). Можна припустити, що деякі змішані комплекси є окремим явищем, не пов'язаним ані з механічним змішуванням одночасних різнокультурних матеріалів, ані з процесом переростання однієї культури в іншу. Тут слід зважати на характер самої пам'ятки Дубно-Волиця-2, яку навряд чи можна віднести до традиційних поселень. З огляду на провідні знахідки — скупчення кременю — це був виробничий осередок, у межах якого перетинались інтереси носіїв переважно стжижовської культури, а також, імовірно, городоцько-здовбицької і навіть межановицької. Адже, як показав Є. Лібера, межановицьке населення значною мірою забезпечувало свої потреби в знаряддях волинським кременем, що, швидше за все, здійснювалося не лише через обмін, а й через допуск західного населення до волинських родовищ кременю, чим, зрештою, й можна пояснити певну спорідненість межановицької культури та городоцько-здовбицької, з одного боку, і стжижовської — з іншого. Водночас городоцько-здовбицька культура демонструє не лише певну самобутність на тлі межановицької, а й інші закономірності розвитку керамічного комплексу. Проте ми не схильні абсолютизувати ці висновки, оскільки поселення порушує більше запитань, аніж дає відповідей на них.

Бандрівський М. Роль азово-причорноморських степових культур у походженні і розвитку скотарської спільноти на заході Подільської височини (3700—2900 рр. до н. е.) // МДАПВ. — 2005. — Вип. 9. — С. 135—173.

Бандрівський М. Північно-західна периферія культурного кола Бабино: спостереження за хронологією та поховальним обрядом // Історія релігій в Україні. — Львів, 2006. — Кн. I. — С. 8—26.

Захарук Ю.М. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині // МДАПВ. — 1961. — Вип. 3. — С. 22—41.

Конопля В.М. Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді — ранньої бронзи // Археологія. — 1982. — № 37. — С. 17—31.

- Охріменко Г.В., Локайчук С.М.* Означення культур епохи бронзи на Волині // Нариси культури давньої Волині. — Луцьк, 2006. — С. 309—312.
- Пелешишин М.А.* Нові поселення стжижовської культури на Волині // Археологія. — 1971. — № 1. — С. 89—103.
- Свешников И.К.* Памятники культуры шнуrowой керамики у села Здолбица (УССР) // КСИА. — 1961. — Вып. 85. — С. 55—65.
- Свешников И.К.* Пам'ятки культур шнуrowої кераміки в басейні р. Устя // МДАПВ. — 1962. — Вип. 4. — С. 44—53.
- Свешников И.К.* Поселение культуры шнуrowой керамики у с. Городок Ровенской области // КСИА. — 1964. — Вып. 97. — С. 127—134.
- Свешников И.К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III — на початку II тисячоліття до нашої ери. — К., 1974.
- Свешников И.К.* Стжижовская культура // Археология Прикарпатья, Вольныи и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). — К., 1990. — С. 68—74.
- Свешников И.К.* Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині // Studia archaeologica. — 1993. — № 1. — С. 23—31.
- Fitzke J.* Smentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczynie pod Luckiem na Wołyniu // WA. — 1975. — № 11, z. I. — S. 53—62.
- Glosik J.* Kultura Strzyżowska // MS. — 1968. — T. 11.
- Ginter B., Rogozińska-Goszczyńska R.* Przyczynki do poznania wschodnich grup kultury ceramiki sznurowej // MA. — 1965. — 6. — S. 33—68.
- Kadrow S.* Chronologia wczesnej epoki brązu. Stanowisko Babia Góra w Iwanowicach // Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej. — LMA. — 1991. — T. 6. — S. 91—101.
- Kadrow S., Machnik J.* Kultura Mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. — PKA. — 1997. — 29. — 196 s.
- Libera J.* Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i Zachodniej Ukrainy. — Lublin, 2001. — 237 s.
- Machnik J.* Frühbronzezeit Polens // PKA. — 1977. — 15. — 222 s.
- Machnikowe A. & J., Kaczanowski K.* Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na «Górze Klin» w Iwanowicach. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987. — 158 s.

Одержано 21.12.2006

В.А. Самолюк

ПОСЕЛЕНИЕ СТЖИЖОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА р. ИКВА НА ВОЛЫНИ

Материалы многослойного памятника Дубно-Волиця-2 позволяют вернуться к дискуссионным вопросам о хронологическом соотношении городокско-здолбицкой, стжижовской и межановицкой культур. Открытые объекты в виде трапециевидных ям, известные только в межановицкой культуре, сопровождалась преимущественно материалами стжижовской культуры и, в меньшей мере, городокско-здолбицкой. Типологические особенности находок позволяют синхронизировать объекты с классической и поздней фазами межановицкой культуры. Это противоречит концепции польских исследователей, которые, рассматривая городокско-здолбицкую культуру как восточный вариант межановицкой, ограничивают ее век в основном ранней фазой из-за формирования на Волини стжижовской культуры и подтверждают таксономическо-хронологическую схему И.К. Свешникова, хотя последняя и требует уточнений.

V.O. Samolyuk

SETTLEMENT OF STZHYZHOVSKA CULTURE ON THE IKVA RIVER IN VOLYN REGION

Materials of multi-layer site Dubno-Volytsya 2 allow the author to return to controversial issue of the chronological correlation of Horodsko-Zdovbytska, Mezhanovytska, and Stzhyzhovska cultures. Discovered trapezoid pits known only in Mezhanovytska culture contained mainly the materials of Stzhyzhovska culture and to a less degree the materials of Horodsko-Zdovbytska culture. Typological peculiarities of the finds allow synchronizing them with the classical and late phase of Mezhanovytska culture. This fact contradicts the conception of Polish scholars who are viewing Horodsko-Zdovbytska culture as the eastern variant of Mezhanovytska culture limiting the former to the early phase because of the forming of Stzhyzhovska culture in Volyn region. Thus, this fact confirms the taxonomic and chronological scheme by I.K. Sveshnikov, which, however, needs to be adjusted.